

ارزیابی وضعیت کمی و کیفی آموزش علوم سیاسی در ایران:

مطالعه موردی دانشجویان رشته علوم سیاسی دانشگاه تهران

علی اشرف نظری^۱

دانشیار علوم سیاسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۱/۲۸ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۷/۲/۱)

چکیده

تحلیل و ارزیابی دیدگاه‌های موجود در زمینه علوم سیاسی می‌تواند درکی متناسب و دقیق را برای احیای نظام دانش کاربردی و کارآمد ایجاد کند. در این میان، سنجش نگرش دانشجویان درباره وضعیت کنونی علوم سیاسی در ایران، می‌تواند زمینه را برای تحلیل و ارزیابی وضع موجود، بررسی جوانب رشته علوم سیاسی در چارچوبی تحلیلی فراهم آورد. در مقاله حاضر، وضعیت کمی و کیفی آموزش علوم سیاسی از دیدگاه دانشجویان رشته علوم سیاسی دانشگاه تهران سنجش، ارزیابی و تحلیل خواهد شد. جامعه آماری تحقیق شامل کلیه دانشجویان علوم سیاسی دانشگاه تهران (در سال تحصیلی ۱۳۹۶-۱۳۹۷) است که تعداد آنها ۱۲۷۰ نفر بوده است. حجم نمونه مقتضی حسب دقت و میزان همگنی جمعیت در سطح اطمینان ۹۵ درصد ارائه شده است. حجم نمونه تعیین شده به منظور گردآوری اطلاعات مورد نیاز پژوهش حاضر با در نظر گرفتن دقت مطلوب و هزینه‌های بررسی میدانی در جامعه آماری، ۳۳۶ نفر است. به منظور سنجش وضعیت موجود، متغیرهایی در رابطه آموزش، پژوهش، میزان علاقه‌مندی به رشته، میزان رضایت از رشته، میزان تمایل به انجام کارهای پژوهشی و فعالیت‌های گروهی انتخاب شد که بیانگر نگرش دانشجویان در این زمینه باشد. برای گردآوری داده‌های مرتبط با این موضوع نیز از پرسشنامه اصلی استفاده شد که در حین سنجش نگرش‌ها از آنها درخواست شد تا از طریق پرسش‌های باز طرح شده به بیان دیدگاه خود بپردازند. هدف اصلی مقاله حاضر، تبیین نقاط قوت و ضعف آموزش علوم سیاسی از طریق ارائه چشم‌اندازهایی راهبردی برای پرون رفت از مسائل و مشکلات موجود در حوزه علوم سیاسی و ارتقای جایگاه آن در میان رشته‌های دانشگاهی است. به منظور تحلیل دیدگاه‌های دانشجویان در زمینه راهکارهای ارتقا و بهبود وضعیت رشته علوم سیاسی در ایران ابتدا دیدگاه‌ها با استفاده از روش‌های تحلیل کیفی دسته‌بندی و سپس با استفاده از تحلیل آماری وضعیت آن توصیف شده است.

واژه‌های کلیدی

توانمندسازی، روش تدریس، علوم سیاسی، کیفیت آموزشی، دانشگاه تهران.

Email: aashraf@ut.ac.ir

۱.

این مقاله مستخرج از طرح علم سیاست در ایران: آسیب‌ها و راهکارها است که با حمایت صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوران کشور (Insf) انجام شده است.

۱. مقدمه

علم سیاست به‌عنوان یک گرایش دانش‌محور^۱ و همچنین یک رشته^۲ دانشگاهی در ایران در مقایسه با دیگر رشته‌های علوم انسانی، سابقه‌ای طولانی‌تر دارد. منظور از علم سیاست به‌عنوان یک گرایش دانش‌محور، بیشتر ناظر بر بهره‌گیری از آگاهی‌های کلی و بهره‌گیری از تجارب عملی موجود است تا بر پایه نوعی ساختار علمی به معنای جدید آن، چنانکه در دانشگاه‌های اروپایی مانند «آکادمی علوم اخلاقی و سیاسی» و «مدرسه آزاد علوم سیاسی» در پاریس وجود داشت.

محور اصلی مقاله حاضر، ارزیابی وضعیت رشته علوم سیاسی در ایران با مطالعه نگرش دانشجویان علوم سیاسی دانشگاه تهران درباره وضعیت موجود این رشته در ایران و انعکاس دیدگاه‌های آنها جهت بهبود و ارتقای این رشته در آینده است. با هدف درک دیدگاه‌ها و نظرهای دانشجویان علوم سیاسی در دانشگاه تهران، پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته طراحی شد. در این زمینه به‌منظور سنجش وضعیت موجود، متغیرهایی در رابطه آموزش، پژوهش، میزان علاقه‌مندی به رشته، میزان رضایت از رشته، میزان تمایل به انجام کارهای پژوهشی و فعالیت‌های گروهی انتخاب شد که بیانگر نگرش دانشجویان در این زمینه باشد. در خصوص پیشنهادها نیز تلاش شده است تا با ارائه پرسش‌هایی دقیق، دانشجویان دیدگاه‌های خود را بیان کنند.

در مقاله حاضر تلاش شده است تا از طریق روش پیمایشی، سنجش متغیرهای انتخاب‌شده و نیز گردآوری داده‌های مورد نیاز و تحلیل آنها، وضعیت موجود رشته علوم سیاسی در دانشگاه تهران ارزیابی و دیدگاه‌های بیان‌شده در راستای ارتقای وضعیت این رشته تحلیل شود.

۲. ابعاد نظری بحث

دانش و بینشی که افراد در دانشگاه پیدا می‌کنند، عامل بسیار مهمی در فرایند هویت‌یابی و نهادینه شدن فرایند همبستگی ملی است. همبستگی به معنای احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه، که از آگاهی و اراده برخوردار باشند، تلقی می‌شود. این احساس مسئولیت می‌تواند شامل پیوندهای انسانی و برادری بین انسان‌ها به‌طور کلی حتی با وابستگی متقابل حیات و منافع بین آنان باشد. همبستگی حائز یک معنای اخلاقی به نام وظیفه یا الزام متقابل است. همچنین وابستگی متقابل اجزا یا موجودات در یک کل را هم می‌فهماند. به زبان جامعه‌شناختی، همبستگی پدیده‌ای را می‌رساند که بر پایه آن در سطح یک گروه یا جامعه، اعضا به یکدیگر وابسته و به‌طور متقابل نیازمند به یکدیگرند. بدین ترتیب همبستگی گروهی نیز به معنای آن است که گروه وحدت خود را حفظ کند و با عناصر وحدت‌بخش خویشتن تطابق و هم‌نوایی یابد (آرون، ۱۳۷۲: ۳۴۵).

1. Knowledge-based orientation

2. Discipline

آموزش عالی به‌عنوان یک نهاد پیچیده فرهنگی و کانونی مهم، به انتظام اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه کمک می‌کند و در جهت بهبود کیفیت زندگی و حفظ و پویایی جامعه می‌بایست برای خود مسئولیت‌هایی قائل باشد. این نهاد بزرگ اجتماعی همچنان به‌عنوان هسته پیشتاز تحولات عمل کرده و از طریق رصد تغییرات اجتماعی و فرهنگی به‌ویژه در عرصه علم و فناوری، جامعه را برای تسلط بر رویدادهای مهم آینده توانمند و مهیا می‌سازد (ذاکر صالحی، ۱۳۸۴: ۱۰). در این چارچوب، «جامعه‌پذیری، فرایند اخذ اعتقادات، گرایش‌ها، ارزش‌ها، هنجارها و عادات از فرهنگ یا فرایند آموزش راه‌های زندگی کردن در جامعه، شخصیت‌یابی و بسط ظرفیت‌های وجودی در راستای انجام وظایف فردی و ایفای عضویت اجتماعی است» (کوئن، ۱۳۷۸: ۱۰۵؛ همچنین ن.ک: روشه، ۱۳۸۳: ۱۴۸).

از این‌رو، فرایند انسجام و همبستگی ملی ناظر بر هماهنگی ساختاری و کارکردی بین کنشگران در سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی، وحدت نمادین کنشگران، میزان و الگوی رابطه متقابل میان کنشگران، گروه‌ها و خرده‌فرهنگ‌های تمایز یافته است (افروغ، ۱۳۷۹: ۳۸-۳۷). فرایند جامعه‌پذیری برای تربیت سیاسی افراد در جامعه منوط به این امر است که نهادهای آموزشی، همبستگی جامعه را به‌عنوان یکی از اهداف عالی برنامه‌ریزی‌های درسی و غیردرسی به‌صورت مستمر و نهادینه‌شده قرار داده و به‌نوعی به‌صورت آگاهانه پتانسیل و سواد سیاسی افراد جامعه را برای نهادی ساختن الگوهای وحدت‌بخشی و مشارکت‌محوری در راستای توزیع مناسب منابع حرکت می‌دهند (شارع‌پور، ۱۳۸۶: ۲۸۵). نظام آموزش عالی از راه محتوای برنامه درسی، تولید و بازتولید فرهنگ و اخلاق دانشگاهی و ایجاد شبکه‌های مستحکم و پایدار، ایجاد سنت‌های ثبات‌بخش، تولید اجماع درباره قراردادهای اجتماعی و آفرینش سرمایه اجتماعی موجب شکل‌گیری و تقویت همبستگی اجتماعی می‌شود (کریمی، ۱۳۹۰).

اگر از آثار کلیت دانشگاه به‌عنوان یک نهاد اجتماعی بر جامعه دربرگیرنده آن بگذریم و به‌طور مشخص بر آثار ویژه آن بر دانش‌آموختگان متمرکز شویم، درخواهیم یافت که پژوهش‌ها بیانگر آثار متعدد و متفاوتی بر دانش‌آموختگان هستند. باون^۱ آثار دانشگاه بر دانشجویان را در قالب اهداف متناسب به این نهاد در پنج گروه طبقه‌بندی کرده است. این گروه‌ها عبارت‌اند از: ۱. یادگیری شناختی؛ ۲. رشد عاطفی و اخلاقی؛ ۳. توانمندی‌های کاربردی (مهارت)؛ ۴. کسب رضایت و استفاده مستقیم از تعلیمات دانشگاهی؛ و ۵. پرهیز از پیامدهای منفی (باون، ۱۹۷۷: ۵۸-۵۵).

لمنینگ و همکاران (۱۹۷۴) هفت پیامد دانشجویی برای دانشگاه قائل شده‌اند که عبارت‌اند از: ۱. رشد عقلانی؛ ۲. رشد و تعدیل شخصیت؛ ۳. رشد انگیزش و آرمان‌جویی؛

۴. رشد اجتماعی؛ ۵. رشد فرهنگی و زیبایی‌شناسی؛ ۶. رشد نیروی اخلاقی، فلسفی و دینی؛ و ۷. انواع دیگر موفقیت‌های دانشگاهی، از جمله توانمندی حصول به مراتب بالاتر علمی، ارتقای قدرت دانش‌اندوزی و مهارت‌های پایه. بازتاب افزایش توانمندی‌های شناختی، رشد عاطفی و انگیزشی و تغییرات رفتاری دانش‌آموختگان را می‌توان در افزایش توانمندی آنان در تجزیه و تحلیل امور پیرامونی، تغییر ارزش‌های آنان و کسب یا تقویت گرایش‌های آزادی‌خواهانه و همچنین گرایش‌های عدالت‌خواهانه (هایمن و رایت، ۱۹۷۶)؛ تغییر در رفتار آنها به لحاظ توجه بیشتر به رسانه‌ها و الگوهای مشارکت سیاسی، مثلاً رأی دادن (رابینسون، ۱۹۷۱: ۱۰۵-۹۵) مشاهده کرد (نظری و باقری، ۱۳۹۰: ۱۰).

در تحلیل نهایی، سیاست‌های آموزشی باید معطوف به ابعاد همبستگی اجتماعی شاخص‌ها (اهداف مشترک، اصول اخلاقی و قواعد رفتاری مشترک، حمایت از نهادهای سیاسی و مشارکت در سیاست)، اهداف و ارزش‌های مدنی مشترک (فقدان منازعه عمومی و تهدید نظم موجود، توسعه مدنیت، کنترل نظم اجتماعی اخلاقی مؤثر، مدارا، احترام به تفاوت‌ها، همکاری بین‌گروهی)، همبستگی اجتماعی و کاهش نابرابری ثروت (توسعه اقتصادی اجتماعی و استانداردهای هماهنگ و متوازن، بازتوزیع فرصت‌ها و سرمایه، دسترسی برابر به خدمات، مزایا و منافع رفاهی، به رسمیت شناختن تعهدات اجتماعی و خواست و اراده برای کمک به دیگران)، ایجاد شبکه‌های اجتماعی و سرمایه اجتماعی (درجه بالای تعامل اجتماعی در درون اجتماعات و خانواده‌ها، تعهد و مداخله مدنی و فعالیت انجمنی، حل آسان مسائل جمعی)، تعلق مکانی و هویتی (تعلق و دلبستگی قوی به مکان، درهم‌تنیدگی هویت شخصی و مکانی برای حفظ همبستگی ملی باشد (بابایی فرد، ۱۳۹۲).

۳. روش پژوهش

در مقاله حاضر با هدف سنجش نگرش‌های دانشجویان و بیان دیدگاه‌های آنها، روش پژوهش پیمایشی و تکنیک گردآوری داده‌ها، پرسشنامه است. واحد تحلیل این پژوهش با توجه به اینکه هدف ارزیابی وضعیت رشته علوم سیاسی است، «رشته تحصیلی دانشگاهی علوم سیاسی» است. از آنجا که وضعیت این رشته از طریق سنجش نگرش دانشجویان و بیان دیدگاه‌های آنها ارزیابی شده، بنابراین واحد مشاهده، فرد است. در ادامه براساس اصول روش تحقیق پیمایش، متغیرهای تحقیق به معرف‌های قابل سنجش تبدیل شده و در مرحله بعد نحوه گردآوری داده‌ها و تجزیه و تحلیل آماری بر روی آنها تشریح خواهد شد. متغیرهای تحقیق در دو دسته متغیر زمینه‌ای و نگرشی انتخاب شده تقسیم‌بندی شده‌اند. هر یک از متغیرهای تحقیق در فرایند عملیاتی شدن به معرف‌های قابل سنجش تبدیل شدند که برای هر یک

از معرفها تعدادی پاسخ انتخاب شده و به هریک از این گزینه‌های پاسخ، نمراتی اختصاص یافته است. متغیرهای زمینه‌ای تحقیق مشتمل بر متغیرهایی است که به شرح جدول ۲ برای دانشجویان عملیاتی شده و سطح سنجش آنها بسته به نوع متغیر در سطح اسمی و ترتیبی است.

جدول ۱. ماتریس عملیاتی سنجش متغیرهای نگرش دانشجویان در ارزیابی وضعیت موجود رشته علوم

سیاسی در ایران

عنوان متغیر	معرفها	گویه‌ها
دسترسی به منابع و امکانات	امکانات یادگیری و مطالعه	در خوابگاه‌ها شرایط لازم و کافی برای مطالعه و یادگیری فراهم است (پرسش ۱۱).
	منابع آموزشی	منابع آموزشی مورد نیاز (کتاب، مجله، ...) در کتابخانه‌ها و سایر محیط‌های آموزشی در دسترس است (پرسش ۱۲).
تناسب رشته با مسائل جامعه	واحدهای درسی	واحدهای درسی در نظر گرفته شده در رشته‌ام با مسائل فعلی و آینده جامعه متناسب‌اند (پرسش ۱۳).
توانمندسازی دانشجویان از حیث آموزشی	دانش پایه متناسب با رشته تحصیلی	در طول نیمسال یا دوره آموزشی، دانش پایه متناسب با رشته تحصیلی را کسب کردم (پرسش ۱۴).
	مهارت جستجو در اینترنت	در طی تحصیل در این رشته مهارت جست‌وجو در اینترنت را متناسب با رشته تخصصی خود فرا گرفتم (پرسش ۱۵).
	مطالعه متون تخصصی	تحصیل در این رشته موجب شد تا بتوانم کتاب‌ها و مقالات رشته تخصصی خود را به زبان انگلیسی مطالعه کنم (پرسش ۱۶).
	مهارت‌های ارتباطی و کارگروهی	تحصیل در این رشته موجب ارتقای مهارت‌های ارتباطی و کارگروهی با دیگر دانشجویان شد (پرسش ۲۸).
	تناسب با محتوا	روش‌های تدریس اعضای هیأت علمی با محتوای درسی متناسب است (پرسش ۱۷).
	تقویت انگیزه یادگیری	روش‌های تدریس انگیزه یادگیری را در دانشجو تقویت می‌کند (پرسش ۱۸).
روش‌های تدریس اعضای هیأت علمی	روش‌های متنوع	اعضای هیأت علمی از روش‌های متنوع آموزشی برای درک بهتر مطلب استفاده می‌کنند (پرسش ۱۹).
	کیفیت تدریس	کیفیت تدریس استادان مناسب بود (پرسش ۲۲).
	محتوای متناسب با سرفصل	استادان، محتوای آموزشی را براساس سرفصل و محتوای تعریف‌شده دروس تدریس می‌کنند (پرسش ۲۳).
تخصص اعضای هیأت علمی	برخورداری از سطح علمی و دانش متناسب	استادان از سطح علمی و دانش مناسبی برخوردار بودند (پرسش ۲۰).
	الگوهای حرفه‌ای دانشجویان	استادان الگوهای حرفه‌ای مناسبی برای من بودند (پرسش ۲۱).
شیوه مدیریت کلاس توسط اعضای هیأت علمی	رعایت نظم و انضباط	استادان نظم و انضباط را در برگزاری دوره‌های آموزشی (نظری، عملی) رعایت می‌کنند (پرسش ۲۴).
	انصاف در برگزاری آزمون و نمردهی	استادان در برگزاری آزمون‌ها و نمردهی متصفانه رفتار می‌کنند (پرسش ۲۵).
ارتباط اعضای هیأت علمی با دانشجو	صرف وقت برای راهنمایی و مشاوره دانشجویان	استادان مشاور، وقت کافی برای راهنمایی و مشاوره تحصیلی من صرف می‌کنند (پرسش ۲۶).
	علاقه‌مندی به یادگیری دانشجویان	استادان در کل به یادگیری دانشجویان علاقه‌مندند (پرسش ۲۷).

جدول ۲. ماتریس عملیاتی سنجش متغیرهای زمینه‌ای دانشجویان

عنوان متغیر	گزینه‌های پاسخ	سطح سنجش
جنسیت (پرسش ۱)	مرد و زن	اسمی
محل سکونت خانواده (پرسش ۲)	شهر و روستا	اسمی
نوع شغل پدر (در صورت شاغل بودن) (پرسش ۳)	دولتی و آزاد	اسمی
مقطع تحصیلی (پرسش ۴)	کارדانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری	ترتیبی
نیمسال تحصیلی (پرسش ۵)	یک تا دو، سه تا چهار، پنج تا شش و بالاتر از شش	ترتیبی
میزان مطالعه غیردرسی در روز (حسب ساعت) (پرسش ۶)	کمتر از یک ساعت، ۱ تا ۳ ساعت، ۴ تا ۵ ساعت، ۶ تا ۷ ساعت و بیشتر از ۷ ساعت	ترتیبی
معدل کل (پرسش ۷)	زیر ۱۴، ۱۴ تا ۱۵، ۱۵ تا ۱۵/۰۱، ۱۶ تا ۱۶/۰۱ و بالاتر از ۱۷	ترتیبی
میزان تحصیلات پدر (پرسش ۸) و مادر (پرسش ۹)	بی سواد، زیر دیپلم، دیپلم تا لیسانس و بالاتر از لیسانس	ترتیبی
میزان علاقه‌مندی به رشته علوم سیاسی (پرسش ۱۰)	دارای پنج گزینه «خیلی زیاد، زیاد، تا حدودی، کم و خیلی کم»	ترتیبی
شرکت در کارگاه‌ها (پرسش ۲۹)	دارای پنج گزینه «خیلی زیاد، زیاد، تا حدودی، کم و خیلی کم»	ترتیبی
فعالیت در انجمن‌ها و مراکز مرتبط با رشته علوم سیاسی (پرسش ۳۰)	دارای پنج گزینه «خیلی زیاد، زیاد، تا حدودی، کم و خیلی کم»	ترتیبی

۴. ارزیابی اعتبار^۱ و پایایی^۲

برای ارزیابی اعتبار معرف‌ها از شیوه دآوری اجتماع علمی استفاده شده است. «در ارزیابی اعتبار معرف‌ها، دآوری اجتماع علمی در باب تناسب معرف‌ها با مفهوم مورد سنجش و در تعیین مقدار معرف‌ها بسیار مهم است» (ساعی، ۱۳۸۶: ۸۲). پس از اطمینان از اینکه گویه‌ها، متغیرها را می‌سنجند، به ارزیابی پایایی آنها پرداخته خواهد شد. «سنجشی دارای پایایی است که در صورت تکرار آن در مواقع دیگر به نتایج یکسان برسد. اگر مردم در مواقع مکرر به پرسش پاسخ یکسانی بدهند آن پرسش دارای پایایی است» (دواس، ۱۳۸۳: ۶۳).

1. validity
2. reliability

مقدار آلفای کرونباخ گویه‌های انتخاب شده (۱۸ گویه) به منظور سنجش نگرش دانشجویان در خصوص وضعیت رشته علوم سیاسی در ایران، نزدیک به ۰/۸۷ است که حاکی از سازگاری درونی مناسب و قابل قبول است.

۵. جامعه آماری پژوهش و نحوه نمونه‌گیری

۵.۱. جامعه آماری پژوهش

به منظور سنجش نگرش دانشجویان و در رابطه با وضعیت موجود این رشته دانشگاهی در ایران و راهکارهای ارتقا و بهبود آن؛ دانشکده علوم سیاسی و حقوق دانشگاه تهران - به عنوان دانشگاه مادر- انتخاب شد که دانشجویان رشته علوم سیاسی و دیگر رشته‌ها و گرایش‌های مرتبط با این حوزه در سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری تخصصی به عنوان جامعه آماری انتخاب شدند.

در واقع، جامعه آماری این تحقیق شامل کلیه دانشجویان علوم سیاسی دانشگاه تهران (در سال تحصیلی ۱۳۹۶-۱۳۹۷) به تعداد آنها ۱۲۷۰ نفر بوده است. به دلیل اینکه این امکان وجود نداشت، داده‌های مورد نیاز از همه دانشجویان جامعه آماری گردآوری شود، تلاش شد براساس اصول نمونه‌گیری، نمونه‌ای از جامعه آماری انتخاب شود.

۵.۲. تعیین حجم نمونه

به منظور تعیین حجم نمونه از جدول حجم نمونه برآورد شده توسط د و اس (۱۳۸۳: ۷۹)، استفاده شده است. در این جدول حجم نمونه مقتضی حسب دقت و میزان همگنی جمعیت در سطح اطمینان ۹۵ درصد ارائه شده است. حجم نمونه تعیین شده به منظور گردآوری اطلاعات مورد نیاز پژوهش حاضر با در نظر گرفتن دقت مطلوب و هزینه‌های بررسی میدانی در جامعه آماری، ۳۳۶ نفر است. با اطمینان ۹۵ درصد، نتایج موجود در جمعیت معادل همان نتایج نمونه به اضافه و منهای ۵ درصد (خطای نمونه‌گیری) است.

۶. پرسش‌ها و فرضیه‌ها

در مورد متغیر آموزش و محتوای دروس، پرسش‌های زیر مطرح شده است:

تا چه حد به رشته تحصیلی خود علاقه‌مندید؟ در خوابگاه‌ها شرایط لازم و کافی برای مطالعه و یادگیری فراهم است؟ منابع آموزشی مورد نیاز (کتاب، مجله، ...) در کتابخانه‌ها و سایر محیط‌های آموزشی در دسترس است؟ واحدهای درسی در نظر گرفته شده در رشته‌ام با مسائل فعلی و آینده جامعه متناسب‌اند. در طول ترم یا دوره آموزشی، دانش پایه متناسب با رشته تحصیلی را کسب کردم. در طی تحصیل در این رشته تا چه حد مهارت جست‌وجو در

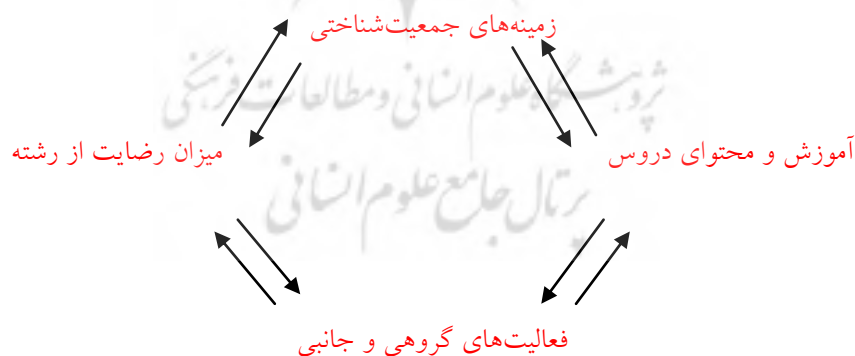
اینترنت را متناسب با رشته تخصصی خود فرا گرفته‌اید؟ تحصیل در این رشته تا چه حد موجب شده است تا کتاب‌ها و مقالات رشته تخصصی خود را به زبان انگلیسی مطالعه کنید؟ در خصوص متغیر استادان رشته، پرسش‌های زیر مطرح شده است:

تا چه حد از روش تدریس اعضای هیأت رضایت دارید؟ روش‌های تدریس اعضای هیأت علمی چقدر با محتوای درسی متناسب است؟ روش‌های تدریس تا چه حد انگیزه یادگیری را در دانشجو تقویت می‌کند؟ اعضای هیأت علمی تا چه حد از روش‌های متنوع آموزشی برای درک بهتر مطلب استفاده می‌کنند؟ آیا استادان از سطح علمی و دانش مناسبی برخوردارند؟ آیا استادان الگوهای حرفه‌ای مناسبی برای شما بودند؟ کیفیت تدریس استادان چگونه است؟ استادان تا چه حد به محتوای آموزشی براساس سرفصل و محتوای تعریف‌شده درس پایبندند؟ استادان تا چه حد نظم و انضباط را در برگزاری دوره‌های آموزشی (نظری و عملی) رعایت می‌کنند؟ آیا استادان در برگزاری آزمون‌ها و نمره‌دهی منصفانه رفتار می‌کنند؟ آیا استادان راهنما و مشاور، وقت کافی برای راهنمایی و مشاوره تحصیلی من صرف می‌کنند؟ آیا استادان در مجموع به یادگیری دانشجویان علاقه‌مندند؟ تحصیل در این رشته تا چه حد سبب ارتقای مهارت‌های ارتباطی و کار گروهی با دیگر دانشجویان شده است؟

در خصوص متغیر فعالیت‌های گروهی و جانبی، پرسش‌های زیر مطرح شده است:

تا چه حد دوره یا کارگاهی خارج از واحدهای درسی و برای افزایش مهارت‌های جانبی گذرانده‌اید؟ تا چه حد در انجمن‌ها و مراکز مرتبط با رشته علوم سیاسی فعالیت داشته یا دارید؟

متغیرهای اصلی تأثیرگذار بر ارزیابی وضعیت علوم سیاسی دانشگاه تهران

۷. نحوه تحلیل داده‌ها

پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها و بازبینی آنها به هریک از پرسشنامه‌ها و پرسش‌های آن یک کد داده شد و سپس داده‌ها به منظور تحلیل آماری وارد نرم‌افزار SPSS شده و ماتریس متغیرها

تشکیل شد. به منظور تحلیل داده‌ها متناسب با سطح سنجش آنها از آماره‌ها، جداول، پرسش باز و نمودارهای مقتضی استفاده شد.

۷.۱. یافته‌های پژوهش

این بخش از گزارش به یافته‌های حاصل از تجزیه و تحلیل آماری داده‌های تجربی سنجش نگرش دانشجویان درباره وضعیت موجود رشته علوم سیاسی در ایران و دیدگاه‌های آنها در رابطه با بهبود و ارتقای آن اختصاص دارد.

۷.۱.۱. تحلیل متغیرهای زمینه‌ای پاسخگویان

۷.۱.۱.۱. جنسیت

اطلاعات جدول ۳ بیانگر آن است که تعداد دانشجویان پاسخگو از نظر جنسیت نسبتاً برابر بوده است.

جدول ۳. توزیع فراوانی وضعیت جنس پاسخگویان

گروه	جنس		مرد		زن		مجموع
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
دانشجویان	۱۵۱	۴۹/۵	۱۵۴	۵۰/۵	۳۰۵	۱۰۰	

۷.۱.۱.۲. وضعیت خانواده

در این قسمت متغیرهای محل سکونت خانواده دانشجویان، نوع شغل پدر دانشجویان و میزان تحصیلات پدر و مادر دانشجویان بررسی شده است. براساس اطلاعات مندرج در جدول ۴ محل سکونت خانواده اکثریت قریب به اتفاق نمونه آماری انتخاب شده، در شهر است.

جدول ۴. توزیع فراوانی وضعیت محل سکونت خانواده پاسخگویان

مجموع	شهر		روستا		مجموع
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
۲۸۵	۲۸۵	۹۴/۴	۱۷	۵/۸	۳۰۲

جدول ۵ نشان می‌دهد که پدران بیش از نیمی از دانشجویان دارای شغل دولتی بوده و رقم شایان ملاحظه‌ای نیز دارای شغل آزادند. نزدیک به ۴ درصد پدران نیز بازنشسته، روحانی و دانشجو هستند. شایان ذکر است نزدیک به ۸ درصد از نمونه ۳۰۵ نفری به وضعیت اشتغال پدر خود اشاره‌ای نکرده‌اند.

جدول ۵. توزیع فراوانی وضعیت اشتغال پدر پاسخگویان

مجموع		سایر		دولتی		آزاد	
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
۱۰۰	۲۸۱	۳/۹	۱۱	۵۲	۱۴۶	۴۴/۱	۱۲۴

میزان تحصیلات پدر و مادر دانشجویان یکی دیگر از متغیرهای جمعیت‌شناختی است که نتایج ارائه‌شده، اکثریت قریب به اتفاق والدین، دارای تحصیلات دیپلم و بالاتر از آن هستند.

جدول ۶. توزیع فراوانی وضعیت تحصیلی والدین پاسخگویان (درصد)

تعداد (نفر)	بالاتر از کارشناسی	دیپلم تا کارشناسی	زیر دیپلم	بی‌سواد	وضعیت سواد والدین	
					پدر	مادر
۳۰۴	۲۱/۴	۵۴/۳	۲۱/۱	۳/۳	دانشجویان	
۳۰۲	۱۰/۹	۵۹/۶	۲۳/۲	۶/۳		

۳.۱.۱. وضعیت تحصیلی و علایق دانشجویان

در این بخش از گزارش متغیرهای معدل کل، میزان مطالعه غیردرسی در روز، میزان علاقه‌مندی به رشته علوم سیاسی، وضعیت شرکت دانشجویان در کارگاه‌ها و فعالیت دانشجویان در انجمن‌ها و مراکز مرتبط با رشته علوم سیاسی بررسی می‌شود.

جدول ۷. توزیع فراوانی وضعیت معدل کل دانشجویان

معدل (نمره)	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
زیر ۱۴	۷	۲/۶	۲/۶
۱۴-۱۵	۴۹	۱۸/۳	۲۰/۹
۱۵/۱-۱۶	۶۷	۲۵	۴۵/۹
۱۶/۱-۱۷	۶۲	۲۳/۱	۶۹
بالاتر از ۱۷	۸۳	۳۱	۱۰۰
مجموع	۳۰۴	۱۰۰	-

جدول ۸. توزیع فراوانی وضعیت میزان مطالعه غیردرسی دانشجویان

میزان مطالعه (ساعت)	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
کمتر از ۱	۱۰۶	۳۵/۱	۳۵/۱
۱-۳	۱۵۰	۴۹/۷	۸۴/۸
۴-۵	۳۸	۱۲/۶	۹۷/۴
۶-۷	۶	۲	۹۹/۳
بیشتر از ۷	۲	۰/۷	۱۰۰
مجموع	۳۰۲	۱۰۰	-

جدول ۹. توزیع فراوانی وضعیت علاقه‌مندی دانشجویان به رشته علوم سیاسی

گزینه‌ها	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
خیلی کم	۱۸	۵/۹	۵/۹
کم	۲۲	۷/۲	۱۳/۲
تا حدودی	۶۰	۱۹/۷	۳۲/۹
زیاد	۱۱۸	۳۸/۸	۷۱/۷
خیلی زیاد	۸۶	۲۸/۳	۱۰۰
مجموع	۳۰۴	۱۰۰	-

جدول ۱۰. وضعیت علاقه‌مندی دانشجویان به رشته تحصیلی علوم سیاسی به تفکیک مقطع تحصیلی

علاقه‌مندی به رشته مقطع	خیلی کم	کم	تا حدودی	زیاد	خیلی زیاد	مجموع
کارشناسی	۱۷ (درصد ۷/۷)	۲۱ (درصد ۹/۵)	۵۲ (درصد ۲۳/۵)	۷۷ (درصد ۳۴/۸)	۵۴ (درصد ۲۴/۴)	۲۲۱ (درصد ۱۰۰)
کارشناسی ارشد	۱ (درصد ۱/۴)	۱ (درصد ۱/۴)	۸ (درصد ۱۱/۴)	۳۴ (درصد ۴۸/۶)	۲۶ (درصد ۳۷/۱)	۷۰ (درصد ۱۰۰)
دکتری	۰	۰	۰	۷ (درصد ۵۳/۸)	۶ (درصد ۴۶/۲)	۱۳ (درصد ۱۰۰)

در مجموع در حدود ۱۵ درصد دانشجویان، در حد زیاد و بالاتر در این کارگاه‌های انجمن‌ها و مراکز مرتبط با رشته علوم سیاسی مشارکت دارند. بیشتر دانشجویان دکتری در حد کم و بسیار کم مشارکت دارند که در مقایسه با دیگر مقاطع انتظار می‌رفت تفاوت زیادی مشاهده شود.

جدول ۱۱. وضعیت شرکت دانشجویان در کارگاه به تفکیک مقطع تحصیلی

شرکت در کارگاه مقطع	خیلی کم	کم	تا حدودی	زیاد	خیلی زیاد	مجموع
کارشناسی	۵۷ (درصد ۲۵/۹)	۶۸ (درصد ۳۰/۹)	۶۱ (درصد ۲۷/۷)	۲۴ (درصد ۱۰/۹)	۱۰ (درصد ۴/۵)	۲۲۰ (درصد ۱۰۰)
کارشناسی ارشد	۱۱ (درصد ۱۶/۲)	۱۹ (درصد ۲۷/۹)	۲۷ (درصد ۳۹/۷)	۱۰ (درصد ۱۴/۷)	۱ (درصد ۱/۵)	۶۸ (درصد ۱۰۰)
دکتری	۱ (درصد ۷/۷)	۷ (درصد ۵۳/۸)	۳ (درصد ۲۳/۱)	۰	۲ (درصد ۱۵/۴)	۱۳ (درصد ۱۰۰)

جدول ۱۲. وضعیت فعالیت دانشجویان در انجمن‌ها و مراکز مرتبط با رشته علوم سیاسی به تفکیک مقطع تحصیلی

مقطع	فعالیت در انجمن و مراکز مرتبط	خیلی کم	کم	تا حدودی	زیاد	خیلی زیاد	مجموع
کارشناسی	۸۰ (درصد ۳۶/۹)	۵۴ (درصد ۲۴/۹)	۴۸ (درصد ۲۲/۱)	۲۵ (درصد ۱۱/۵)	۱۰ (درصد ۴/۶)	۲۱۷ (درصد ۱۰۰)	
کارشناسی ارشد	۱۸ (درصد ۲۶/۵)	۲۵ (درصد ۳۶/۸)	۱۵ (درصد ۲۲/۱)	۷ (درصد ۱۰/۳)	۳ (درصد ۴/۴)	۶۸ (درصد ۱۰۰)	
دکتری	۴ (درصد ۳۰/۸)	۳ (درصد ۲۳/۱)	۴ (درصد ۳۰/۸)	۱ (درصد ۷/۷)	۱ (درصد ۷/۷)	۱۳ (درصد ۱۰۰)	

۷.۲. نگرش دانشجویان در رابطه وضعیت موجود رشته علوم سیاسی

در راستای سنجش نگرش دانشجویان در خصوص وضعیت رشته علوم سیاسی در ایران؛ متغیرهای دسترسی به منابع و امکانات، تناسب رشته با نیازهای جامعه، توانمندسازی دانشجویان از حیث آموزشی، روش‌های تدریس اعضای هیأت علمی، تخصص اعضای هیأت علمی، شیوه مدیریت کلاس توسط اعضای هیأت علمی و ارتباط اعضای هیأت علمی با دانشجو بررسی شده است.

۷.۲.۱. دسترسی به منابع و امکانات

میانگین میزان نگرش دانشجویان در رابطه با دسترسی به منابع و امکانات آموزشی در رشته علوم سیاسی، بر روی طیف (۵-۱)، ۲/۸۸ (انحراف استاندارد: ۰/۷۶) است که بیانگر وضعیتی نسبتاً متوسط است. همان‌طور که در جدول ۱۳ مشاهده می‌شود، کسانی که دسترسی به منابع و امکانات را در این رشته بالا می‌دانند، نزدیک به یک‌سوم بوده و نزدیک به نیمی از دانشجویان معتقدند که دسترسی در سطح متوسطی قرار دارد.

جدول ۱۳. توزیع فراوانی وضعیت نگرش دانشجویان نسبت به دسترسی به منابع و امکانات در رشته علوم سیاسی

وضعیت	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
دسترسی پائین	۴۶	۲۱/۳	۲۱/۳
دسترسی متوسط	۱۰۱	۴۶/۸	۶۸/۱
دسترسی بالا	۶۹	۳۱/۹	۱۰۰
مجموع	۲۱۶	۱۰۰	-

۷.۲.۲. تناسب رشته با نیازهای جامعه

براساس اطلاعات جدول ۱۴ بیش از نیمی از دانشجویان بر این باورند که رشته علوم سیاسی با نیازهای جامعه تناسب کمی دارد.

جدول ۱۴. توزیع فراوانی وضعیت نگرش دانشجویان نسبت به تناسب رشته علوم سیاسی با نیازهای جامعه

گزینه‌ها	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
خیلی کم	۵۶	۱۸/۵	۱۸/۵
کم	۱۰۳	۳۴	۵۲/۵
تا حدودی	۱۱۱	۳۶/۶	۸۹/۱
زیاد	۳۱	۱۰/۲	۹۹/۳
خیلی زیاد	۲	۰/۷	۱۰۰
مجموع	۳۰۳	۱۰۰	-

۷.۲.۳. توانمندسازی دانشجویان از حیث آموزشی

میانگین میزان نگرش دانشجویان در خصوص توانمندسازی دانشجویان رشته علوم سیاسی از حیث آموزشی، بر روی طیف (۵-۱)، ۲/۴۷ (انحراف استاندارد: ۰/۷۷) است که بیانگر وضعیتی رو به پایین است.

جدول ۱۵. توزیع فراوانی وضعیت نگرش دانشجویان نسبت به توانمندسازی دانشجویان رشته علوم سیاسی از حیث آموزشی

وضعیت	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
توانمندسازی پایین	۱۳۶	۴۶/۷	۴۶/۷
توانمندسازی متوسط	۱۲۰	۴۱/۲	۸۸
توانمندسازی بالا	۳۵	۱۲	۱۰۰
مجموع	۲۹۱	۱۰۰	-

۷.۲.۴. روش‌های تدریس اعضای هیأت علمی

میانگین میزان نگرش دانشجویان در خصوص روش‌های تدریس اعضای هیأت علمی، بر روی طیف (۵-۱)، ۲/۵۹ (انحراف استاندارد: ۰/۶۸) است که بیانگر وضعیتی متوسط رو به پایین است. براساس اطلاعات جدول ۱۶ درصد بسیار کمی از دانشجویان روش تدریس استادان را قوی ارزیابی می‌کنند.

جدول ۱۶. توزیع فراوانی وضعیت نگرش دانشجویان نسبت به روش‌های تدریس اعضای هیأت علمی

وضعیت	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
روش تدریس ضعیف	۱۲۶	۴۲/۱	۴۲/۱
روش تدریس متوسط	۱۴۶	۴۸/۸	۹۱
روش تدریس قوی	۲۷	۹	۱۰۰
مجموع	۲۹۹	۱۰۰	-

۵. ۷. ۲. تخصیص اعضای هیأت علمی

میانگین میزان نگرش دانشجویان در خصوص تخصیص اعضای هیأت علمی، بر روی طیف (۱-۵)، ۲/۶۳ (انحراف استاندارد: ۰/۹۳) است که بیانگر وضعیتی متوسط رو به پایین است. براساس اطلاعات ارائه شده در جدول ۱۷ یک چهارم از دانشجویان بر این باورند که استادان تخصص بالایی در رشته علوم سیاسی دارند.

جدول ۱۷. توزیع فراوانی وضعیت نگرش دانشجویان نسبت به تخصیص اعضای هیأت علمی

وضعیت	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
تخصص پایین	۱۰۶	۳۵	۳۵
تخصص متوسط	۱۲۰	۳۹/۶	۷۴/۶
تخصص بالا	۷۷	۲۵/۴	۱۰۰
مجموع	۳۰۳	۱۰۰	-

۶. ۷. ۲. شیوه مدیریت کلاس توسط اعضای هیأت علمی

میانگین میزان نگرش دانشجویان در خصوص شیوه مدیریت کلاس توسط اعضای هیأت علمی، بر روی طیف (۱-۵)، ۲/۷۷ (انحراف استاندارد: ۰/۷۴) است که بیانگر وضعیتی متوسط رو به پایین است. براساس اطلاعات جدول ۱۸ نزدیک به یک چهارم شیوه کلاس داری استادان را قوی ارزیابی کرده اند.

جدول ۱۸. توزیع فراوانی وضعیت نگرش دانشجویان نسبت به شیوه مدیریت کلاس توسط اعضای هیأت علمی

وضعیت	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
مدیریت ضعیف	۶۸	۲۳/۵	۲۳/۵
مدیریت متوسط	۱۵۰	۵۱/۹	۷۵/۴
مدیریت قوی	۷۱	۲۴/۶	۱۰۰
مجموع	۲۸۹	۱۰۰	-

۷. ۷. ۲. شیوه ارتباط اعضای هیأت علمی با دانشجو

میانگین میزان نگرش دانشجویان در خصوص شیوه ارتباط اعضای هیأت علمی با دانشجویان، بر روی طیف (۱-۵)، ۲/۷۸ (انحراف استاندارد: ۰/۸۴) است که بیانگر وضعیتی متوسط رو به پایین است. براساس اطلاعات ارائه شده در جدول ۱۹ کمتر از یک سوم دانشجویان بر این باورند که استادان ارتباط قوی و مناسبی با دانشجویان دارند و بیشتر اعتقاد دارند که ارتباط آنها با دانشجویان، در حد متوسط و ضعیف است.

جدول ۱۹. توزیع فراوانی وضعیت نگرش دانشجویان نسبت به شیوه ارتباط اعضای هیأت علمی با دانشجویان

وضعیت	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
ارتباط ضعیف	۷۱	۲۴/۶	۲۴/۶
ارتباط متوسط	۱۳۶	۴۷/۱	۷۱/۴
ارتباط قوی	۸۲	۲۸/۴	۱۰۰
مجموع	۲۸۹	۱۰۰	-

۳.۷. دیدگاه‌های دانشجویان در رابطه بهبود وضعیت موجود رشته علوم سیاسی

همان‌طور که در جدول ۲۰ مشاهده می‌شود، مجموع پیشنهادهای دانشجویان به منظور بهبود و ارتقای وضعیت موجود رشته علوم سیاسی در ایران که به صورت پرسش باز مطرح شده بود، در ۱۹ بند فهرست شده است. با توجه به باز بودن پرسش، برخی دانشجویان بیش از یک پیشنهاد ارائه داده‌اند که در مجموع ۱۶۳ پیشنهاد بوده که در ۱۹ پیشنهاد نهایی دسته‌بندی شده است. چنانکه ملاحظه می‌شود، درصد زیادی از پیشنهادهای دانشجویان به منظور بهبود وضعیت موجود رشته علوم سیاسی بر محوریت اعضای هیأت علمی می‌چرخد، به گونه‌ای که بر این اعتقادند که اعضای هیأت علمی رکن اصلی در تغییر وضعیت موجود و بهبود آن محسوب می‌شوند.

جدول ۲۰. توزیع فراوانی پیشنهادهای دانشجویان به منظور بهبود و ارتقای وضعیت موجود رشته علوم

سیاسی در ایران

ردیف	فهرست موارد پیشنهادی	فراوانی	درصد
۱	اخراج استادان ناکارآمد	۲۱	۱۳
۲	تقویت نظارت بر عملکرد علمی استادان	۲۰	۱۲
۳	جذب استادان جوان	۱۹	۱۲
۴	آموزش مهارت‌های لازم جهت ورود به بازار کار	۱۳	۸
۵	کاربردی ساختن واحدهای درسی متناسب با نیازهای جامعه	۱۲	۷
۶	استفاده از متون اصلی و زبان انگلیسی در آموزش	۱۱	۷
۷	اصلاح سرفصل‌های دروس بر مبنای تجربه و تخصص استادان	۱۰	۶
۸	تغییر نظام آموزشی بر مبنای تجارب جدید	۱۰	۶
۹	پرهیز از الگوی نمره‌محوری در ارزیابی دانشجویان	۱۰	۶
۱۰	اولویت معیارهای علمی در جذب اعضای هیأت علمی	۷	۴
۱۱	پرهیز از رویکرد ارائه دروس پیش‌نیاز در کارشناسی ارشد	۷	۴
۱۲	افزایش سالن‌های مطالعه برای دانشجویان	۴	۲
۱۳	به‌روزرسانی مباحث و محتوای آموزشی رشته علوم سیاسی	۴	۲
۱۴	ایجاد زمینه‌های فعالیت بیشتر انجمن‌های علمی	۴	۲
۱۵	برگزاری دوره‌های درس‌گفتار در خارج از دانشگاه	۳	۲
۱۶	پذیرش ورودی بر مبنای امکانات موجود	۳	۲
۱۷	ایجاد کتاب‌فروشی تخصصی و نمایشگاه در دانشکده	۲	۱
۱۸	جذب استادان سابق که بازنشسته شدند	۲	۱
۱۹	آزمون شخصیت قبل از ورود به دانشگاه	۱	۱
	مجموع	۱۶۳	۱۰۰

۸. نتیجه

درک دیدگاه‌های دانشجویان و استادان به‌عنوان دو بازیگر اصلی آموزش علوم سیاسی در دانشگاه تهران محور اصلی بحث در این مقاله بود. از منظری کلی، بررسی نگرش دانشجویان در خصوص وضعیت موجود رشته علوم سیاسی در ایران نشان داد که از دیدگاه آنها، وضعیت رضایت‌بخش نیست و از نگاه آنان وضعیت رو به بهبودی نیز متصور نخواهد بود. در بخش پایانی مقاله، برخی راهکارها با هدف فائق آمدن بر مشکلات کنونی و رفع آسیب‌های موجود در رشته علوم سیاسی ارائه می‌شود:

- تغییر دوره‌ها و دروس به‌نحوی که منعکس‌کننده نیازهای یک دانشجوی در قرن بیست و یکم باشد. تجدیدنظر در دوره‌های منسوخ‌شده و قدیمی آموزش مانند مسائل جهان سوم و امپریالیسم.

- راه‌اندازی مرکز آموزش‌های کاربردی و برگزاری دوره‌های آموزشی زبان، آموزش روش پژوهش و نویسندگی، یادگیری فنون مصاحبه و مذاکره شغلی، شرکت در دوره‌های دانش‌افزایی کاربردی.

- ضرورت توانمندسازی فارغ‌التحصیلان این حوزه زمانی بیش از پیش احساس می‌شود که متأثر از ذهنیت‌های موجود چنین تصور می‌شود که جذب در بازار کار نه از رهگذر توانایی‌ها و قابلیت‌ها، بلکه از طریق مدرک‌گرایی یا رانت‌های به‌خصوصی است که بیش از پیش موجب به‌بن‌بست رسیدن عزم ملی در ارائه توانمندی‌ها می‌شود. حال آنکه اگر ارائه چنین آموزش‌هایی در دستور کار قرار گیرد، هریک از نهادها و وزارتخانه‌ها می‌توانند با اعلام نیازهای خود و سرمایه‌گذاری اندک در دانشگاه‌ها، فارغ‌التحصیلان را در دوره‌های خاص بازآموزی با مهارت‌ها و توانمندی‌های موردنظر آشنا سازند.

- حفظ پیوندهای دانشجویان با جامعه و ایجاد احساس تعلق در نسل جدیدی که باید صدایش شنیده شود، در فرایندهای تصمیم‌گیری مشارکت داده شود و به‌طور کلی، کرامت انسانی او مدنظر قرار گیرد.

منابع و مآخذ

الف) فارسی

۱. افروغ، عماد (۱۳۷۹). خرده‌فرهنگ‌ها، مشارکت و وفاق، در: فرهنگ، سیاست و توسعه در ایران امروز، تهران: نشر دال.
۲. بابایی فرد، امان (۱۳۹۲). آموزش عالی. جامعه‌پذیری مجدد و تأثیر آن بر همبستگی ملی (مطالعه مقایسه‌ای ایران و مالزی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی، به راهنمایی علی اشرف نظری. دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
۳. بوردیو، پی‌یر (۱۳۸۲). «بازتولید، عناصری برای یک نظریه نظام آموزشی»، ترجمه مرتضی منادی، نامه انسان‌شناسی، ش ۳، ص ۱۹۸-۱۹۳.

۴. رانی، کمال (۱۳۶۹). «درآمدی به نقش هویت فرهنگی در نظام جدید آموزشی»، مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی (دانشگاه تهران)، ش ۴۸، ص ۹-۴.
۵. آرون، ریمون (۱۳۷۲). مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی، ترجمه باقر پرهام، ج ۱، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
۶. ذاکر صالحی، غلامرضا (۱۳۸۴). دانشگاه ایرانی، تهران: کویر.
۷. ریشه، گی (۱۳۸۳). تغییرات اجتماعی، ترجمه منصور وثوقی. تهران: نشر نی.
۸. ساه، لاورنس (۱۳۷۱). «دانشگاه‌ها و توسعه ملی»، ترجمه محمدرضا افضل، نگاه نو، مرداد - شهریور، ش ۹، ص ۳۴-۲۳.
۹. ساعی، علی (۱۳۸۶). روش تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: سمت.
۱۰. سلیمی، حسین (۱۳۸۸). بررسی وضعیت آموزش و پژوهش علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم.
۱۱. علی‌بابایی، یحیی (۱۳۸۳). جزوه درسی کاربرد کامپیوتر در علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
۱۲. کاوند، رضا؛ کاوند، جمال (۱۳۸۹). سیاست‌گذاری فرهنگی در سی سال انقلاب اسلامی و آسیب‌شناسی آن، در: سی سال انقلاب اسلامی (دستاوردها، آسیب‌ها و فرصت‌ها)، به کوشش عباس ملکی، تهران: مؤسسه انتشارات علمی دانشگاه صنعتی شریف، ص ۴۳۰-۴۰۹.
۱۳. کریمی، علی (۱۳۹۰). «تأملی نظری درباره نسبت آموزش عالی و همبستگی اجتماعی، مرور اجمالی تجربه مالزی». فصلنامه مطالعات ملی، دوره ۱۲، ش ۱ (ویژه‌نامه آموزش عالی). هویت همبستگی ملی.
۱۴. کوئن، بروس (۱۳۷۸). مبانی جامعه‌شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: سمت.
۱۵. مصفا، نسربین (۱۳۸۵). سیری در تحولات آموزشی و پژوهشی علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی اجتماعی وزارت علوم.
۱۶. نظری، علی‌اشرف؛ باقری، صمد (۱۳۹۰). «آموزش عالی و همبستگی ملی در ایران (۱۳۸۴-۱۳۶۸)»، مطالعات ملی، ویژه‌نامه ش ۱، ص ۲۸-۳.
۱۷. واس. دی. ای. (۱۳۸۳). پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ نایبی، ج پنجم، تهران: نشر نی.

(ب) خارجی

18. Bowen, H.R. (1977). **Investment in Learning; The Individual and Social Value of American Higher Education**, San Francisco, California: Jossey-Bass.
19. Hyman, H.H and Wright, C.R (1979). **Education's lasting influence on values**, Chicago: University of Chicago Press.
20. Lemning, O.T.; Munday, L.M.; Johonson, O.B., and Vender Well, A.R. (1974). **The many faces of college success and their nonintellective correlates**, The published literature through the decade of the sixties. Monograph No.15. American College Testing Publications. Iowa City and Tavistoc Publications.
21. Randall, Vicky and Teobald, Rabin (1990). **Political Change and Underdevelopment**, Millan: Hong Kong, Mac.
22. Robinson, J.P. (1971). "Mass media usage by the college graduate", IN S.A.Withey (ed) **A degree and what else?**, New York: Mc-Grew Hill, PP 95-119.